

ATVERTA LITERATŪROS GYVYBINGUMO PASLAPTIS

Lietuvių skaitytojai nėra išlepinti rimtos estetiškos literatūros gimtąja kalba. Tiesa, didieji pokyčiai, susiję su sudėtingėjančios estetiškos veiklos, įvairėjančių meno filosofijos (ypač lyginamosios) tyrimų tematika ir estetikos teorijos bei istorijos problemomis Lietuvoje ir visame pasaulyje, mūsų mokslininkų darbuose nėra apeinami. Turiu omenyje Antano Andrijausko, Viktorijos Daujotytės, Algirdo Gaižučio, Algirdo Juliaus Greimo, Žilvinės Gaižutytės-Filipavičienės, Algio Kalėdos, Naglio Kardelio, Žibarto Jackūno, Aušros Jurgutienės, Loretos Poškaitės, Krescencijaus Stoškaus, Vytauto Rubavičiaus, Algio Uždavinio, Odetos Žukauskienės ir kitų autorių publikacijas. Didžiulė dalis šios srities tikrai originalių interpretacijų buvo sudėta į pirmą kartą lietuviškai išleistą *Estetikos enciklopediją* (2010) (vienas iš autorių – Vytautas Martinkus).

Teoriškai brandžios mokslinės literatūros ilgesio nenuslopinama vertimai iš užsienio kalbų. Užsienio autorių tyrinėjimai apeina lietuvių tautai aktualias estetiškos kultūros realijas, savitas jos problemas, kurių teorinės sąveikos klausimai taip pat yra ne mažiau svarbūs. Turiu omenyje ne tik tradicinę estetiką ir meno filosofiją, bet ir estetologiją¹ – pastaroji kartu su filosofine antropologija ir aksiologija suteikia patikimą pamatą teoriškai apmąstyti meno kūrybos bei suvokimo dvasinius matmenis. Turiu galvoje leidinius: Hans-Georg Gadamer *Istorija. Menas. Kalba* (1999) ir *Grožio aktualumas. Menas kaip žaidimas, simbolis ir šventė* (1997); Wolfgang Iser *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas*

¹ Žr. Mureika J., 2011, Estetologija glaustai, arba naujo humanitarinio mokslo kontūrai. – *Inveniens quaero. Ieškoti, rasti, nenurinti*: mokslo straipsnių rinkinys, skirtas A. Gaižučio 70-mečiui, sudarytojai: Grasilda Blažienė, Sandra Grigaravičiūtė, Aivas Ragauskas. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 107–147; arba Mureika J., 2006, *Pajaustos mintys. Estetikos virsmas estetologija*. Kaunas: Spindulys; taip pat Mureika J., 2010, Estetologija. – *Estetikos enciklopedija*, sudarytojas, rengėjas ir mokslinis redaktorius Juozas Mureika. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 174–181.

(2002), Martin Heidegger / Hans-Georg Gadamer *Meno kūrinio ištaka* (2003), Wolfgang Iser *Mūsų postmodernioji modernybė* (2004); Walter Benjamin *Nušvitimai* (2005); Maurice Merleau-Ponty *Akis ir dvasia* (2005). Taip pat Antano Katalyno sudarytą antologiją *Estetika – XX amžius 1* (2009). Vertingi ir dar keli Michailo Bachtino, Rolando Barthes'o, Paulo Ricoeuro bei kitų autorių kūriniai. Deja, lietuvių kalba mūsų skaitytojui iki šiol neprieinami, gal iš dalies dėl to mažai žinomi jau minėto Welscho kiti kūriniai bei naujas estetikos idėjas skelbiantys autoriai: Arnoldas Berleantas, Franzas von Kutschera, Werneris Jungas, Richardas Shustermanas. Tai anaip tol ne visos pavardės, kurias šia proga galėtume prisiminti.

Todėl Vytauto Martinkaus monografija² patraukia dėmesį ir yra itin aktuali trimis aspektais.

Pirma. Joje yra tyrinėjami klausimai, kurie svarbiausi literatūros estetinei prigimčiai ir paskirčiai, t. y. susiję su prasmių steigtimi įvairiais pajautos būdais ir išreiškiami žodine estetinė kalba. Čia atskleidžiamas reikšmių įsameninimas (vertybių internalizacija) tiek iš kūrėjo, tiek iš suvokėjo pusės. Išskleisdamas literatūros kūrinio vertinimo teorijų analizę ir siekdamas atskleisti, kaip gimsta ir miršta vertinimai, autorius tvirtai remiasi idėja apie kūrinio fenomenalią esatį. Taip pat nesunku išvelgti ir tai, kad profesorius Martinkus kūrybiškai pritaiko konceptualizuotą pajautos sampratą ir atskleidžia savitas estetiškos kalbos sąlygiškumo bei konvencionalumo problemas dailiojoje literatūroje. Manau, kad yra deramai išryškinti vertinimo aktuose dalyvaujantys teoriniai aksiologijos pamatai bei sėkmingai realizuota intencija „pabrėžti metaliteratūros reikšmę“ (42).

Antra. Akivaizdžiai vyrauja metodologinė problematika ir lietuviškai mąstymo tradicijai būdingi teoriniai akcentai bei šaltiniai. Kai susikerta teorija ir praktika, tai, pasak autoriaus, ši konfliktą gali sėkmingai įveikti literatūros aksiologija, nuolat be-

² Martinkus V., 2010, *Estetinė literatūros gyvybė: Aksiologinis šiuolaikinės lietuvių prozos spektras*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.

sigalynėjanti pažinimo ir ideologijos, mąstymo ir pajautų kultūrinėje erdvėje. „Estetinė kūrinio pajauta stebina ir skatina mintis apie galimus tam tikrus jos dėsnius, kuriuos suvokti padeda tik literatūros mąstymas – literatūros metatekstai kaip jos tikrovės spekuliatyvios sąlygos“ (36). „Literatūra yra kultūros jėga, – jos forma, kuri veikia mūsų pastangas įveikiant egzistencinių situacijų ribas“ (37). Siekimas atskleisti vidinę tokios jėgos spyruoklę, slypinčią estetinėje literatūros gyvybėje, iš karto nuteikia skaitytoją pasinaudoti egzistencialijose sukaupta viršindividualia patirtimi, kurią estetiniu būdu paverčia asmens savastimi dailiosios literatūros kūriniai, padėdami vaisingai spręsti egzistencinės būties įprasminimo klausimus. Tai žingsnis gilyn nuo tradicinės meno funkcijų sampratos.

Trečia. Apie pusę knygos teksto sudaro trečioji dalis „Vertinimų formos, arba kūrinio pajautos raiška“, skirta konkrečioms lietuvių literatūros kūrinių interpretacijoms ir analizei. Taigi, savaip pademonstruojamas jo paties teorinės koncepcijos sėkmingo pritaikymo įrodymas – beje, atliktas profesionaliai ir labai kūrybiškai. O gal derėtų suprasti atvirksčiai: tyrinėjimai – klodas po klodo buvo kelrodžiai į teorinės koncepcijos pamatų sudarymą ir atliko konceptualumo verifikacijos vaidmenį, juolab kad su kai kuriomis įžvalgomis buvo galima susipažinti dar iki monografijos pasirodymo. Turiu omenyje Martinkaus knygą *Literatūra ir paraliteratūra. Straipsniai ir esė* (2003). Žvelgiant į tyrinėtojo minties raidą publikacijų istorijoje, manyčiau, kad ji liudija labai atsakingą autoriaus požiūrį į savo koncepcijos išgryninimą bei atsargius teorinius apibendrinimus ir nekategoriškas išvadas. Tai labai svarbu postmodernaus mąstymo kontekste.

Bet anaip tol nederėtų autoriaus veikalo trečiąją dalį redukuoti tik į taikomąjį pobūdį, nes tai tik viena iš jo koncepcijos kūrybinės raiškos galimybių. Ši dalis turi savaiminę vertę kiekvieno rašytojo kūrybos ir istorinio romano apmąstymo atžvilgiu. Kaip čia neprisiminsi paties Martinkaus istorinio romano *Žemaičio garlėkys* (2009) ir apmąstymų šia tema tos knygos pratarmėje. Akivaizdu

ir tai, kad konkrečių literatūros reiškinių ir literatūros estetiškos kalbos analizė bei interpretacija vertinga būtent kaip pirmosios ir antrosios monografijos dalies konceptualumo sklaida bei raiška.

Dvi pirmosios monografijos dalys „Vertinimo teorijų link“ ir „Teorijos vs teorijos“ žavi lietuviškai ramia ir gilia minties tėkme, gebėjimu jausti pagarbą kitoniškai minties linkmei ir apdairiai pasverti kitokios pozicijos argumentus, matyti kitokių prieigų svarbą.

Juk ne tik paskiras žodis, bet ir jų junginiai bei pastraipos, nepamesdami minties loginių formų, prozoje paslaptiškai įgyja pajaučiamų objektų, t. y. estetiškos kalbos statusą, kuris tas mąstymo formas konvencionaliai daro nesvarbias. Pasak Daujotytės, kalbos menas yra specifiškai perkeista kalba³. Vadinasi, verbalinės kalbos vartojimas pajautoms skatinti literatūros kūrinyje konvencionaliai pakeičia jos informacinę, loginę, buitinę ir mokslinę patirtį ir adaptuoja ją estetinei veiklai. Veiklai, kurios paskirtis, kaip aiškina autorius, išimtinai dvasinė, sutelkta į vertinamo pobūdžio dvasinius įvykius, steigiančius prasmes. Kaip ir kada įvyksta tas stebuklas, kada ir kokiomis sąlygomis ir aplinkybėmis žodinis tekstas tampa meno kūrinium, yra sukurta daugybė teorijų. Kiekviena tokių teorijų nėra visiškai beprasmė ir nereikšminga. Nesileisdamas į jų analizę ir kritiką Martinkaus monografijoje, atkreipčiau dėmesį tik į tai, kad vienu svarbiausių argumentų, matyt, derėtų laikyti konvencinę meno teoriją. Estetinė nuostata, lemianti meno kūrybą ir suvokimą kaip sutartinį dalyką, turi savo pamatą istorijos ir kultūros kloduose. Tą pamatą vaizduotės dėka sukūrė žmonijos patirtis. Jis glūdi net sveiko proto lygyje kaip nebylaus sutarimo fenomenas, kuriame slypi pasakos, pramano, regimybės dvasinė prasmė. Konvencionalumas, nesvarbu ar sąmoningas, ar intuityvus, įgalina estetinio pobūdžio meninę veiklą. Tą garsųjį TARSI, kuris rodo, jog viskas, apie ką kalba meno kūrinys, nėra *tikra* gyvenimo realybės prasme, bet tikra ir

³ Žr. Daujotytė V., 2009, *Kalba ir jos menas. Filologiniai tyrimai ir patyrimai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

įtikinama vaizduotės srityje ir estetiškos kalbos sukeliuose pajautose, dalyvaujant sąmonės estetinei nuostatai. Gal tą „gyvenimiško tikrumo stygių“ iš tiesų padengia, kompensuoja dailiosios literatūros *tikra* pajautų forma, sukurianti ir palaikanti jos gyvybingumą ir poveikumą, nes įgalina treniruoti šią dvasinę pajautos galią, praturtėti kitų vertybine patirtimi ir įveikti visuomet ribotą savo individualų patyrimą. Martinkaus interpretacijos įtikina: estetiškai literatūros gyvybė slypi jos gebėjime skatinti įvairių vertybių įsamenintas prasmes, kurioms steigti, sukelti vartojama *estetinė, t. y. gebanti pajautas skatinti, literatūros kalba*. Tokiai paskirčiai atlikti ir atitikti įgalina ją *estetinis* kalbos vartojimo būdas, orientuojantis į nuostabas, žavesio, teigiamų ir neigiamų dvasinių išgyvenimų pajautos paskatas. Taip supratau esminę monografijoje plėtojamą ne tik literatūros estetikai, bet ir meno filosofijai bei estetologijai reikšmingą idėjų rutuliojimo linkmę, kuriai, nesileisdamas į polemiką dėl detalių, iš esmės pritariu.

Žodžiu, nori ar nenori, bet ši Martinkaus monografija provokuoja teorinių estetinių išvalgų ilgėsį kitose meno šakose. Kartu kelia asociacijų ir klausimų dėl kitų meno šakų estetinio savaimingumo atverties stygiaus. Ir kitų temų, ypač dėl estetiškos kalbos vartojimo kolizijų suvokimo. Kelia mintį, jog būtina nuodugniau apmąstyti ir toliau tikslinti terminų „estetika“, „estetinis“, „estetiškumas“ vartojimą lituanistikoje⁴. O grįžtant prie beletristikos, tai autoriaus garbei norėčiau pasakyti, jog jam pavyko išvelgti literatūros gyvybingumą palaikančias ir dabarčiai būdingas egzistencialijas: laisvę, kūrybiškumą, teisingumą, nesaugumą, viltį, meilę, toleranciją, nerimą, resignaciją ir kt. Jose pulsuojanti dvasinė atmosfera viena svarbiausių literatūros kūrinio sąšaukos su skaitytoju sąlygų, nes jose susikaupia pajausta literatūrinio mąstymo apie gyvenimą patirtis. Ji, pasak tyrinėtojo, siekia vaikystėje patirtus literatūrinius ir gyvenimiškus įspūdžius, išgyvenimus, kurie vėliau tampa patirties kraičiu refleksijai ir

⁴ Plg. Tatarkiewicz W., 2007, Estetinė pajauta. – Tatarkiewicz W., *Šešių sąvokų istorija*, vertė T. Bairašauskaitė. Vilnius: Vaga, 386–418, čia terminas „išgyvenimas“ verčiamas „pajauta“.

gilesnei pajautai bei prasmių gausai. Tokie veikalo momentai galėtų skatinti tiek tėvus, tiek mokytojus kritiškiau apmąstyti Lietuvoje susiklosčiusią moksleivių dvasingumo ugdymo teoriją ir praktiką, išmintingiau suprasti visų žmogaus dvasinių galių puoselėjimo svarbą.

Kita vertus, paskutinis skyrius tampa iš bendros koncepcijos išsirutuliojančia detalizuojančių išvadų aibe. Ji įtikinanti, patvirtinanti tą autoriaus poziciją, kurią jis išsakė pratarmėje apie „atvirlaiškį literatūros duobkasiams“, sukurdamas aliuziją į autoriaus dalyvaujantį mąstymą visame monografijos tekste. Tiesa, įsamenintas mąstymas dėl literatūros kūrimo estetinių aspiracijų (pajautų) sankirtos su aksiologija sukuria refleksijai sunkiai įveikiamą užduotį. Įpareigoja mąstyti, vartoti apibendrinančias sąvokas, tinkančias reikšti tai, kas bendra, racionali ten, kur viešpatauja neracionali, intuityvi pajauta, pagaunanti singuliarumo, ypatingumo, išskirtinumo, individualumo ir vieninteliškumo vertę ir jos reikšmingumą. Čia norėčiau atkreipti skaitytojo dėmesį į tai, kad, nors monografijoje to nėra, bet dar neretai jaučiame nepamatuotą jusliškumo artikuliaciją, kuri ilgą laiką klaidino net teorines interpretacijas tuo, kad estetiškumą įžvelgdavo tik jutimiškai suvokiamu pavidalu struktūroje, atsietoje nuo dvasinių prasmių ir reikšmių. Kokią išeitį pasiūlo autorius?

Be abejonės, pačią išmintingiausią ir svarbiausią. Jis siekia atskleisti laiko išbandytą ir tvariausią bei literatūros kūriniui prieinamiausią misiją – būti patikimu dvasingumo ugdymo ir raiškos, vertybių įsameninimo ir virsmo prasmėmis instrumentu.

Estetinė literatūros prigimtis, nepaisant visokių teorinių ir politinių skersvėjų bei metodologinių atradimų ir praradimų, išliko ir, matyt, bus svarbi, aktuali ir išliks visoje estetiškai vertingoje prozoje iki tol, kol bus norinčių ir gebančių ją kurti ir skaityti. Esu įsitikinęs, kad tokių dvasingumo puoselėtojų tikrai netrūks. (Tarp daugybės įvairių tokio įsitikinimo argumentų – ir ši monografija). Kodėl? Todėl, kad žmogus pagal savo dvasinę prigimtį iš pašaukimo skatinamas ugdyti visas savo kūrybines dvasines

galias, akumuliuojančias savimoneį, savipratą, savivertę, orią žmogaus kaip dvasinės būtybės vertą savijautą ir visą gyveneseną.

Knygoje esanti paantraštė *Aksiologinis šiuolaikinės lietuvių prozos spektras* sutelkia skaitytojo dėmesį ir nukreipia derama linkme. Tai akivaizdi sisteminę prieigą suponuojanti mintis, kad interpretacinė temos analizė bus ne tik tarpdalykinė, bet ir transdisciplininė. Tiek paskirų mokslų (filologijos, estetologijos, aksiologijos), tiek fenomenologijos, meno filosofijos bei komparatyvistinių metodų sąlyčio prasme. Iš tiesų, estetinė literatūros paskirtis ir vertė yra viena aktualiausių ir bene sudėtingiausių interpretacinių problemų, kurios iškyla literatūrą tyrinėjantiems dabarties humanitariniams mokslams. Jų sprendimus įmanu atlikti remiantis integracinėmis nuostatomis ir įžvalgomis. Tokio pobūdžio problemos kiekvienoje estetinės kūrybos šakoje, be abejo, savitos. Literatūros srityje, kur itin didžiulė pajautos būdų ir estetinės kalbos galimybių įvairovė, mano nuomone, Vytautui Martinkui tikrai pasisėkė įžvelgti, ką teorinėje plotmėje reiškia pajauti ir konceptualiai aptarti tą tikrąjį, t. y. estetinį, literatūros gyvybės semantinį branduolį. Sutinku, kad kelionė į literatūros vertinimo (ir jos vertybių) pasaulį niekada negali būti baigta. Džiaugiuosi, jog profesorius yra vienas originaliausių autorių, pakvietusių skaitytojus į nuostabią dvasinę kelionę apmąstyti itin sudėtingas literatūros kūrinių interpretavimo problemas. Įsitikinęs, jog šios monografijos mokslinė, kultūrinė ir edukacinė vertė turi žymiai daugiau pozityvių bruožų, kuriuos mokslininkų bendrija sugebės įžvelgti ir iškelti, nei tą atlikti pasisėkė man, atsisakiusiam tradicinės recenzavimo intencijos.

Juozas MUREIKA